

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه تربیت مدرس
مرکز تحقیقات زبان و ادبیات فارسی

فصلنامه
نقد ادبی

این فصلنامه به استناد مجوز شماره ۱۲۴/۴۰۳۰ به تاریخ ۱۳۸۶/۹/۱۲ اداره کل مطبوعات داخلی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی منتشر می‌شود و براساس مجوز شماره ۸۹/۳/۱/۲۶۹۴۱ مورخ ۸۹/۷/۱۵ وزارت علوم، تحقیقات و فناوری از شماره ۴ (زمستان ۱۳۸۷) دارای درجه علمی - پژوهشی است

این نشریه در پایگاه: www.Sid.ir نمایه می‌شود

سال چهارم، شماره سیزدهم، بهار ۱۳۹۰

نگرش دانشجویان به خواندن رمان جدی

محمد رضا جوادی یگانه*

دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه تهران

مریم کاظمی

کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه تهران

چکیده

این پژوهش با هدف سنجش نگرش جوانان به خواندن رمان جدی در سال تحصیلی ۸۷-۸۸، به روش پیمایشی و با استفاده از ابزار پرسش‌نامه انجام شده است. نمونه تحقیق شامل ۳۹۳ نفر از دانشجویان دانشگاه تهران است که با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب با حجم انتخاب شده‌اند. سنجش نگرش به خواندن رمان با استفاده از نظریه فیش باین و آیزن و بر اساس مطالعه استاکمنز (1999) و اسکاتن و گلاپر (2004; 2002) انجام شده است. بر اساس نتایج تحقیق، تمایلات رفتاری (نیت خواندن) اکثر پاسخ‌گویان به خواندن رمان جدی مطلوب بوده است؛ اما کمتر از نیمی از پاسخ‌گویان گه‌گاه و یا اغلب به خواندن رمان جدی می‌پردازند. عوامل مؤثر مهم در نیت خواندن عبارت‌انداز: نگرش افراد به خواندن رمان جدی، نظر دیگران مهم در رفتار خواندن، درک بیشتر فرد از عوامل بازدارنده یا تسهیل‌کننده خواندن، تجربه بیشتر فرد از خواندن در گذشته. سایر نتایج تبیینی نیز عبارت‌انداز: همبستگی متوسطی میان ابعاد شناختی و عاطفی نگرش، هنجار ذهنی و نیت خواندن وجود دارد؛ رابطه متغیر رفتار قبلی و نیت خواندن ضعیف است و متغیر کنترل رفتاری ادراک‌شده با هیچ کدام از متغیرهای دیگر رابطه ندارد؛ بین نیت خواندن و رفتار خواندن رمان جدی همبستگی متوسطی هست؛ متغیرهای هنجار ذهنی، رفتار قبلی و نیت خواندن توانستند رفتار خواندن رمان جدی را پیش‌بینی کنند.

واژه‌های کلیدی: رمان جدی، دانشجویان، خوانش رمان، تغییر نگرش، نیت خواندن،

تجربه خواندن رمان.

* نویسنده مسئول: myeganeh@ut.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۸/۸/۸۸

تاریخ دریافت: ۸/۱/۸۸

مقدمه

خوانش رمان به عنوان یک عملکرد، از عوامل بی‌شماری متأثر است و هر یک از این عوامل سهم و نقش خاصی در این رفتار دارند. یکی از این عوامل مهم، نگرش‌های افراد در مورد هر فعالیت یا رفتاری است. نگرش، جنبه‌ای مهم از زندگی عاطفی و احساسی ما را تشکیل می‌دهد. ما نسبت به افراد و اندیشه‌ها نظرهای خاصی داریم که ناشی از آگاهی ما از آن‌ها، احساس ما به آن‌ها و تمایل ما به انجام عملی در مورد آن‌هاست. اغلب، نظر ما درباره افراد، اشیاء و اندیشه‌ها تعیین‌کننده شیوه برخورد ما با آن‌هاست. همچنین حوزه وسیعی از پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی مربوط به نگرش‌هاست. برخی صاحب‌نظران مطالعه نگرش را برای درک رفتار اجتماعی حیاتی می‌دانند. بخش دیگری از اهمیت نگرش، مبتنی بر این فرض است که نگرش‌ها تعیین‌کننده رفتار هستند. این فرض به طور ضمنی بر این دلالت دارد که با تغییر دادن نگرش‌های افراد، می‌توان رفتارهای آن‌ها را تغییر داد (کریمی، ۱۳۷۹: ۱۰). در طبقه‌بندی سنتی، نگرش دارای سه جزء شناختی، عاطفی و رفتاری است. عنصر شناختی شامل اعتقادات و باورهای شخصی درباره شیء یا اندیشه‌ای است؛ عنصر عاطفی احساسات یا عواطفی را دربرمی‌گیرد که انسان‌ها درباره موضوع نگرش دارند که معمولاً به عنوان ارزیابی باورهای بازتاب‌داده‌شده عنصر شناختی، عملیاتی می‌شود؛ عنصر رفتاری شامل تمایلات رفتاری بارز راجع به موضوع نگرش است که لزوماً در رفتارهای آشکار ابراز نمی‌شود. نکته قابل توجه در مورد مفهوم نگرش این است که برخی پژوهشگران به محدود کردن مفهومی نگرش (به خواندن) به سمت مؤلفه‌های عاطفی و شناختی گرایش دارند. این افراد عنصر رفتاری را به عنوان نیت رفتاری مفهوم‌سازی کرده‌اند که از ابعاد شناختی و رفتاری نگرش تأثیر می‌پذیرد. بر اساس این، زی‌باردا و لیپ^۱ (۱۹۹۴) نگرش را این‌چنین تعریف می‌کنند: «تمایلی ارزش‌یابانه به سمت برخی موضوعات که بر پایه شناخت‌ها، عکس‌العمل‌های احساسی، نیت رفتاری و رفتارهای گذشته بنا شده است و می‌تواند بر شناخت‌ها، پاسخ‌های عاطفی و رفتارها و نیت بعدی تأثیر گذارد.» (به نقل از Stokmans, 1999: 245).

با توجه به اهمیت نگرش‌ها و تأثیر آن بر رفتار، در این مقاله تلاش شده است این رابطه مورد بررسی قرار گیرد و نگرش جوانان به رفتار خواندن سنجیده شود. مروری ابتدایی بر نظریات موجود در زمینه نگرش، به‌ویژه نظریه «عمل عقلانی» و «رفتار طرح‌ریزی‌شده» نشان می‌دهد با اینکه نگرش در شکل‌دهی به رفتار سهم بسیاری دارد، عوامل دیگری نیز در تبیین رفتار دخالت دارند؛ از جمله متغیر هنجار ذهنی و کنترل رفتاری ادراک‌شده. بنابراین، در کنار سنجش نگرش که هدف اصلی مقاله است، لازم است هر یک از متغیرهای نام‌برده نیز بررسی و سهم آن‌ها در تبیین رفتار مشخص شود. منظور از هنجار ذهنی، ادراک شخص از فشار اجتماعی بر انجام دادن یا ندادن رفتار است. آن‌ها همان تجربه‌هایی هستند که طی اجتماعی شدن، در خانه یا در طول دوران تحصیل فراگرفته می‌شوند. متغیر کنترل رفتاری ادراک‌شده به شناخت برخی محدودیت‌های واقع‌گرایانه می‌پردازد و عواملی را که در تسهیل یا بازداری رفتار قصدشده دخالت دارند مشخص می‌کند.

عواملی که تا کنون نام برده شد، بر میزان خواندن رمان جدی تأثیر می‌گذارند. در مورد خواندن باید گفت این عمل، رفتاری اجتماعی است؛ زیرا از نوعی همگنی و ثبات برخوردار است و الگوهای مشخص و تکرارپذیری در تمام جوامع دارد. از آنجا که رفتار خواندن وسیع است، در این پژوهش فقط به خواندن رمان جدی - یکی از مهم‌ترین انواع آثار ادبی - بسنده شده است. اما منظور از رمان جدی چیست؟

اصطلاح «رمان جدی» تعریف واحدی ندارد. فقط برخی صاحب‌نظران بر اساس ویژگی‌هایی، این نوع رمان‌ها را توصیف کرده‌اند و تفاوت آن‌ها را با رمان عامه‌پسند برشمرده‌اند. مهم‌ترین تفاوت آن‌ها در این است که در ادبیات عامه‌پسند، نگرش نویسنده به نوعی است که در آن، مخاطب و علایق مخاطب اصالت پیدا می‌کند و نویسنده خود را تا حد سلیقه مخاطبان تنزل می‌دهد. هدف از نوشتن این کتاب‌ها، وقت‌گذرانی و سرگرمی است و نویسنده هیچ‌گاه برای مخاطب پرسش مطرح نمی‌کند. این داستان‌ها هیچ خلاقیتی ندارند و هیچ رابطه علت و معلولی بین رخدادهای آن وجود ندارد و آنچه هست، فقط پی‌آیند رویدادهاست. خواننده رمان عامه‌پسند بیش از آنکه در بند درک علت وقایع باشد، نگران دانستن بقیه ماجراست. اما رمان جدی به

دنبال علت و انگیزه‌هاست و سیر حوادث در آن بسیار کند و منطقی است. خوانش این رمان‌ها، برای خواننده سؤال‌هایی مطرح می‌کند. برخلاف برداشت‌های یکسان از رمان‌های عامه‌پسند، در این گونه ادبی خواننده به تأویل‌های جدیدی از متن می‌رسد. شخصیت‌های رمان جدی، برخلاف رمان عامه‌پسند، تک‌بعدی (سیاه و سفید، مثبت و منفی) نیستند و مجموعه‌ای از صفات خوب و بد را با خود دارند و شخص با گذاشتن خود به جای شخصیت‌های داستان، می‌تواند تجربه‌های مفیدی به دست آورد.

سرانجام با روشن شدن ابعاد مسئله پژوهش، سؤال اساسی تحقیق مطرح می‌شود: نگرش دانشجویان به خواندن رمان جدی چگونه است و عوامل مؤثر بر این رفتار کدام‌اند؟

پیشینه تحقیق

تا کنون تحقیق مدوئی با موضوع «نگرش به خوانش رمان» در ایران انجام نشده است. البته، پژوهش‌های بی‌شماری درباره مطالعه و کتاب‌خوانی صورت گرفته است؛ اما پژوهشی که به طور مستقیم با موضوع خواندن رمان ارتباط داشته باشد مشاهده نشد. در پژوهش‌هایی که درباره مطالعه و کتاب‌خوانی است، پژوهشگران به خواندن به عنوان رفتاری که تحت کنترل فرد است، ننگریسته‌اند و فقط بر عوامل بیرونی مؤثر بر مطالعه تأکید کرده‌اند. در بیشتر موارد، نگاه پژوهشگران داخلی به مطالعه و خواندن به گونه‌ای است که گویی خود فرد در این باره هیچ نقشی ندارد و فقط عواملی موجب شده است تا میزان مطالعه در ایران پایین باشد. در این پژوهش تلاش شده است تا محدودیت‌های این پژوهش‌ها مورد توجه قرار گیرد و برطرف شود. اما در میان پژوهش‌های خارجی، می‌توان به دو مورد اشاره کرد که به طور مشخص، نگرش به خواندن رمان را بررسی کرده‌اند:

نگرش نسبت به خواندن و تأثیر آن بر خواندن در اوقات فراغت: این تحقیق را استاکمنز، استاد دانشگاه تیل‌برگ، در سال ۱۹۹۹م در هلند انجام داده است. در این پژوهش، با استفاده از نظریه بوردیو درباره سرمایه فرهنگی، تأثیر نگرش به خواندن بر رفتار خواندن مطالعه شده است. نظریه بوردیو درباره سرمایه فرهنگی این گونه است که

طبقه اجتماعی فقط به طور غیرمستقیم با مشارکت فرهنگی ارتباط دارد. از آنجایی که تجربه‌های مشارکتی به موقعیت‌های طبقه‌ای خاص وابسته‌اند، به صورت موقعیت‌های بادوامی که رفتارهای ثابت فرهنگی را به وجود می‌آورند شکل می‌گیرند. بنابراین، تجربه‌های شخصی یا موقعیت‌های یادگیری شده بین طبقه اجتماعی و مشارکت فرهنگی قرار می‌گیرند. خواندن نیز رفتاری فرهنگی است که از نگرش به خواندن تأثیر می‌پذیرد. نگرش به خواندن می‌تواند به صورت مفهومی کردن موقعیت‌های یادگیری شده ملاحظه شود. تحلیل‌های رگرسیونی این تحقیق نشان می‌دهد اگر متغیرهای مردم‌نگاری اجتماعی و میزان اوقات فراغت در نگرش به خواندن کنترل شود، تأثیر مستقیم نگرش به خواندن بر رفتارهای خواندن آشکار می‌شود. به طور کلی، تأثیر نگرش به خواندن بر رفتار خواندن به وجه لذت بردن از خواندن اسناد می‌شود. یافته‌های دیگر پژوهش استاکمنز از این قرارند: رفتار خواندن با متغیرهای میزان اوقات فراغت، سن و جنسیت همبستگی قوی دارد؛ زنان در خواندن رمان نسبت به مردان فراوانی بیشتری نشان داده‌اند (این تفاوت برای همه سطوح سنی و تفاوت‌های موجود در میزان اوقات فراغت موجود بین مردان و زنان صدق می‌کند)؛ سن و زمان صرف‌شده برای مطالعه به طور قطعی با هم در ارتباطند؛ عاملی که اغلب در مطالعه تفاوت‌های رفتار خواندن مهم است، درآمد است، ولی مطالعات در هلند نشان داد درآمد بر زمان صرف‌شده برای خواندن تأثیر قابل توجهی ندارد.

ارتباط بین نگرش نسبت به خواندن آثار ادبی مربوط به دوره نوجوانی و رفتار خوانش ادبی: اسکاتن و گلاپر این تحقیق را در سال ۲۰۰۲م انجام داده و در آن، به سنجش نگرش دانش‌آموزان دوره متوسطه نسبت به خواندن ادبیات پرداخته‌اند. این محققان به یافته‌های پژوهش‌های دیگر در مورد نگرش به خواندن نیز اشاره کرده‌اند و سپس با استفاده از مدل رفتار طرح‌ریزی‌شده، ده جزء از ساخت نگرش را به‌عنوان پیش‌بینی‌کننده‌های رفتار خواندن بررسی کرده‌اند. این اجزاء عبارت‌اند از: عقاید رفتاری، ارزیابی نتایج، تأثیر، عقاید هنجارمند، انگیزه برای اجابت کردن، هنجار ذهنی، عقاید، آسان‌سازی ادراک‌شده، کنترل رفتاری ادراک‌شده و نیت (مقاصد). برخی از یافته‌های این تحقیق به این شرح است: دانش‌آموزان در مقاطع بالاتر تحصیل، کمتر آثار ادبی

می خوانند؛ پسران کمتر از دختران آثار ادبی می خوانند؛ خواندن در زمان‌های آزاد می‌تواند به رشد بیشتر دامنه لغات و مهارت خواندن منجر شود؛ هر چه مهارت دانش‌آموزان در خواندن بیشتر باشد، به خواندن آثار ادبی نگرش مثبت‌تری دارند.

مبانی نظری

پژوهشگران بر این نکته اتفاق نظر دارند که خصوصیت نگرش، ارزیابی ماهیت آن است. نگرش، سازه‌ای نظری است که به علت دسترس نبودن از طریق مشاهده مستقیم، باید از پاسخ‌های قابل سنجش استنباط شود (اپنهایم، ۱۳۷۵: ۱۳۴). در پذیرفته‌ترین تعریف پژوهشگران، نگرش مرکب از دو عنصر شناختی و عاطفی (احساسی) است که بر تمایل رفتاری و آمادگی برای عمل تأثیر می‌گذارد.

عنصر شناختی: باورهایی را که مردم در مورد موضوع نگرش دارند بازمی‌تاباند. اصطلاح عام «باورها» شامل تمام تفکراتی است که فرد درباره موضوع دارد (در این مورد، عمل خواندن رمان). این اصطلاح گاهی به‌عنوان شناخت‌ها، دانش، عقاید و اطلاعات و نتایج برچسب زده می‌شود. عنصر شناختی به مجموعه خاصی از باورها محدود می‌شود و به‌عنوان بیانات شفاهی درباره نتایج کارکردی / منفعتی ادراک‌شده عملیاتی می‌شود.

عنصر عاطفی: شامل احساسات یا عواطفی است که افراد درباره موضوع نگرش دارند که معمولاً به‌عنوان ارزیابی باورهای بازتاب‌داده‌شده عنصر شناختی عملیاتی می‌شود.

عنصر رفتاری: شامل تمایلات رفتاری بارز راجع به موضوع نگرش است که به‌عنوان باورهای مربوط به رفتار عملیاتی می‌شود و متأثر از دو بعد دیگر نگرش است (Stokmans, 1999: 247).

نظریه فیش‌باین و آیزن: فیش‌باین و آیزن مشهورترین و مهم‌ترین نظریه را در زمینه نگرش ارائه کرده‌اند. به نظر آن‌ها، رفتار^۲ در پی زنجیره‌ای از عوامل به‌وجود می‌آید. حلقه پیش از بروز رفتار، قصد و نیت انجام دادن رفتار است. پدید آمدن قصد و نیت، خود تابع دو متغیر دیگر است: نگرش به آن رفتار^۳ و هنجار ذهنی^۴. نگرش به رفتار،

عامل شخصی تعیین‌کننده نیات است. این نگرش، برخلاف نگرش‌های کلی به مؤسسات یا افراد و یا اشیاء، ارزیابی مثبت یا منفی رفتار خاص مورد نظر را نشان می‌دهد. دومین تعیین‌کننده نیت، یعنی هنجار ذهنی، ادراک شخص از فشار اجتماعی بر انجام دادن یا ندادن رفتار است. به بیان کلی، مردم زمانی قصد انجام دادن رفتاری را می‌کنند که آن را مثبت ارزیابی کنند و بر این باور باشند که اشخاص مهم دیگری فکر می‌کنند آنان (مردم) باید این رفتار را انجام دهند (آیزن، ۱۳۷۴: ۱۶۴-۱۶۵). این نظریه فرض را بر این می‌گذارد که اهمیت نسبی نگرش به رفتار و هنجار ذهنی تاحدودی به نیت موردبررسی بستگی دارد. در مورد برخی نیات، ملاحظات نگرشی مهم‌تر از ملاحظات هنجاری هستند؛ درحالی‌که برای سایر نیات ملاحظات هنجاری غالب‌اند (همان، ۱۶۵).

نظریه ساپ و هارود: ساپ و هارود^۵ در تحقیق خود، در کنار متغیرهای نظریه فیش‌باین و آیزن، متغیر دیگری به نام پذیرش اجتماعی^۶ را در نظر گرفته‌اند. آن‌ها معتقدند انتظارات اجتماعی در پیدایش قصد و نیت مؤثر است. بنابراین، به نظریه گروه مرجع مراجعه می‌کنند و در این زمینه به برداشت و تعریف شیبتانی^۷ از گروه مرجع توجه می‌کنند. شیبتانی از اصطلاح «گروه مرجع کلی»^۸ استفاده می‌کند و آن را گروهی می‌داند که نقش چارچوب مرجع را ایفا می‌کند و عقاید نظام اجتماعی وسیع‌تری را منعکس می‌کند. به این ترتیب، انسان جهان اطراف را از دیدگاه گروه مرجع کلی ادراک می‌کند. این گروه مرجع چارچوب ارزش‌یابی‌ای را به وجود می‌آورد که بر اساس آن، اعضای نظام اجتماعی یا گروه، خود و دیگران را ارزیابی و کنترل می‌کنند. بر اساس این، هر آنچه در گروه به‌عنوان یک مقیاس ارزشی گروهی مطرح شود، بر قضاوت و ارزش‌یابی تک‌تک افراد تأثیر می‌گذارد (رفیع‌پور، ۱۳۷۳: ۱۲).

نظریه زیشه و کرومکا: زیشه و کرومکا^۹ در مورد مسئله خاص خود نگرش را به سه بعد تجزیه می‌کنند و معتقدند نگرش در ارتباط با موضوع آن‌ها دارای سه دسته از عناصر است (به نقل از همان، ۱۶): عناصر ادراکی، عناصر ارزش‌یابانه، عناصر عملی و رفتاری. منظور از عناصر ادراکی، اطلاعات ذهنی افراد درباره آن موضوع است. فرد زمانی می‌تواند در باب موضوعی نگرش داشته باشد که اساساً از قبل آن را شناخته یا

درک کرده باشد. عناصر ارزش‌یابانه عناصری هستند که فرد به وسیله آن‌ها فایده آن رفتار یا عمل را ارزیابی می‌کند. عناصر عملی و رفتاری نشان می‌دهد فرد تا چه حد حاضر است رفتارش را تغییر دهد.

نظریه هروشکا: از نظر هروشکا^۱ نیز تجربه عامل مؤثری در پیدایش نگرش است. به نظر او، دسترسی به هدف و برآورده کردن نیاز همواره با احساس رضایت، احساس خوشبختی و تجربیات مطبوع همراه است و برعکس، برآورده نکردن نیاز با نارضایتی و ارزش‌های احساسی منفی. این خاطرات همراه با احساسات ارزشی آن‌ها در حافظه باقی می‌ماند و آن چیزی را می‌سازد که تجربه می‌نامیم. به این ترتیب، تکرار و تراکم تجربه همراه با احساس ارزشی آن بر نگرش تأثیر می‌گذارد (همان، ۱۷).

در میان این پژوهشگران و نظریه‌پردازان، فیش‌باین و آیزن نظریه جامع‌تری را ارائه داده‌اند. ساپ و هارود بر نظریه فیش‌باین و آیزن متغیر «گروه مرجع» را اضافه کرده‌اند. بر اساس تعریف این افراد، هر چه که در گروه به‌عنوان مقیاس ارزش گروهی مطرح شود، بر قضاوت و ارزش‌یابی تک‌تک افراد تأثیر می‌گذارد. این تأثیرگذاری را می‌توان معادل همان فشار اجتماعی واردشده از سوی دیگران مهم در متغیر هنجار ذهنی دانست. گروه مرجع ممکن است جزئی از دیگران مهم باشد. نظریه زیشه و کرومکا با نظریه فیش‌باین و آیزن تفاوت چندانی ندارد؛ اما در نظریه هروشکا، تجربه، عامل مؤثری در پیدایش نگرش است. برخی از صاحب‌نظران نیز همانند هروشکا، از تأثیر رفتار گذشته و نیرومندی عادت بر نگرش صحبت کرده‌اند که به آن اشاره خواهد شد.

بر اساس آنچه گفته شد، می‌توان نگرش به خواندن را این‌چنین تعریف کرد: نگرش به خواندن، واکنش شخص نسبت به عمل خواندن است. این واکنش را می‌توان از طریق پاسخ‌های افراد به موضوع نگرش (در اینجا خواندن رمان) استنباط کرد. پیشتر گفته شد که این پاسخ‌ها را می‌توان به سه دسته شناختی، عاطفی و رفتاری تقسیم کرد. اما پژوهشگران تأثیرگذاری مانند فیش‌باین و آیزن (۱۹۷۵)، لوئیس و تیل (۱۹۸۰)، جرنی و نیومن (۱۹۹۰) و مک‌کنا (۱۹۹۵) به محدود کردن مفهومی نگرش (به خواندن) به سمت عنصرهای عاطفی و شناختی گرایش دارند. عنصر رفتاری معمولاً به‌عنوان نیت رفتاری مفهوم‌سازی می‌شود که از نگرش تأثیر می‌پذیرد. عنصرهای

عاطفی و شناختی در اینجا به عنوان نگرش به خواندن برمی گردند. در عوض، این نگرش بر رفتار خواندن اثر می گذارد (Stokmans, 1999: 247).

برای کاربرد این عنصرها در مفهوم نگرش به خواندن، به مقداری اصلاح در مفهوم معمول عنصر شناختی و عاطفی نیاز است. نکته این است که خواندن رمان ممکن است وسیله‌ای باشد برای یادگیری یا شناخت مقدماتی (اصلی) پیامدهای فایده‌گرایی و هم سرگرمی‌ای باشد که عنصر تأثیرگذار اصلی مکتب اصالت لذت در طبیعت است. این انواع ابزار به افکار یا باورهایی برمی‌گردد که فرد درباره خواندن رمان دارد. از این رو، عنصرهای شناختی و عاطفی می‌توانند به عنوان باورهایی که افراد درباره نتایج خواندن رمان دارند، مفهوم‌سازی شوند. عنصر شناختی به باورهایی راجع به نتایج سودانگاری خوانش رمان محدود می‌شود. برخی از این باورها عبارت‌اند از: «خوانش رمان برای پیشرفت عمومی هر فردی سودمند است.» «فرد با رمان خواندن چیزهای زیادی راجع به خودش می‌آموزد.» «خوانش رمان به شکل‌گیری عقاید درباره بسیاری چیزها کمک می‌کند.» «عنصر عاطفی عقایدی را درباره پیامدهای لذت‌گرایی رمان‌خوانی بازتاب می‌دهد.» این موارد نیز مثال‌هایی از عنصر عاطفی است: «رمان خواندن سرگرمی است.» «رمان خواندن برای انسان شادی می‌آفریند.» (Ibid, 247-248).

برخی از پژوهشگران مانند لوئیس و تیل (۱۹۸۰) و گرینی و نیومن (۱۹۹۰)، به منظور تهیه نقطه شروعی برای مفهومی کردن نگرش به خواندن، با استفاده از نتایج مطالعاتی که درباره نگرش به خواندن انجام داده‌اند، کارکردهای خواندن را پیشنهاد می‌دهند:

۱. پیشرفت فردی: این کارکرد با ارزش‌گذاری خواندن برای به‌دست آوردن بینش از خود، دیگران و یا به طور کلی زندگی ارتباط دارد. این مورد همچنین با وجه اخلاقی یکی انگاشته می‌شود.
۲. سودمندی (تحصیلی): این کارکرد با ارزش‌گذاری در نقش خواندن برای به‌دست آوردن موفقیت‌های تحصیلی یا شغلی برای مدیریت زندگی شخصی در ارتباط است.

۳. لذت: این کارکرد به نشئت گرفتن تفریح از خواندن برمی گردد. با خواندن، شخص می تواند به جهان دیگری وارد شود و ماجراجویی کند.

۴. رهایی: (این مورد را فقط گرینی و نیومن بیان کرده اند) در این کارکرد، خواندن، تعبیری از خلسه و فراموش کردن نگرانی های شخصی است.

در این مطالعات، کارکردهای خواندن همگی به عنوان شاخص هایی از ساخت نگرش به خواندن نشان داده می شوند. مفهومی کردن نگرش به خواندن، پیشنهادهایی مطرح می کند مبنی بر اینکه کارکردهای پیشرفت و بهره مندی به عملکرد سودگرایی خواندن برمی گردد و در نتیجه ممکن است به عنوان بخشی از مؤلفه شناختی ساختار نگرش به خواندن طبقه بندی شود. کارکردهای لذت و رهایی با عملکرد لذت گرایی خواندن در ارتباطند و ممکن است به عنوان جوهی از عنصر عاطفی ساختار نگرش طبقه بندی شوند (Ibid, 250).

چارچوب نظری

بر اساس پرسش آغازین و با اطلاعات فراهم آمده از تحقیقات پیشین و نظریات مطرح شده، می توان گفت تا کنون نظریه «عمل عقلانی» جامع ترین نظریه در زمینه نگرش و تأثیر بر رفتار است. اما این نظریه محدودیت هایی در تبیین رفتارهایی دارد که کاملاً ارادی نیستند. برای رفع این محدودیت ها، نظریه عمل عقلانی بسط و گسترش یافته و در بطن نظریه «رفتار طرح ریزی شده»^۱ قرار گرفته است. مدل تحلیلی این پژوهش بر مبنای این نظریه مفهوم سازی شده است. مبنای این انتخاب، موضوع پژوهش یعنی سنجش نگرش به خواندن رمان جدی است؛ چراکه رفتار مبتنی بر نیت خواندن صد درصد ارادی انجام نمی شود و با دخالت برخی عوامل درونی مانند اطلاعات، توانایی ها، مهارت ها و یا عوامل بیرونی مانند در دست داشتن فرصت ها یا منابع لازم، اجرای آن تحت تأثیر قرار می گیرد. بنابراین، به منظور شناسایی و کنترل این عوامل از نظریه رفتار طرح ریزی شده استفاده شده است.

مفهوم کنترل رفتاری ادراک شده که در بالا به آن اشاره شد، در متن نظریه رفتار طرح ریزی شده جای دارد که آیزن آن را مطرح کرده است. این چارچوب مفهومی،

گسترش نظریه عمل عقلانی است. عامل مرکزی در نظریه رفتار طرح‌ریزی شده، مثل الگوی اصلی، نیت فرد برای انجام دادن رفتار مورد نظر است. اما مغایر با متن اصلی، نظریه رفتار طرح‌ریزی شده به جای دو تعیین‌کننده، سه تعیین‌کننده مفهومی از نیت را اصل می‌شمارد. دو تای اول، یعنی نگرش نسبت به رفتار و هنجار ذهنی، مثل قبل هستند. اما سومین تعیین‌کننده مفهومی و پیش‌آیند تازه نیت، میزان کنترل رفتاری ادراک شده است. این عامل به سهولت یا دشواری ادراک شده برای اجرای رفتار دلالت دارد و فرض بر این است که تجربه گذشته و نیز موانع و اشکالات پیش‌بینی شده را منعکس می‌کند. بر اساس این نظریه، هر چه افراد فکر کنند، از منابع و فرصت‌های بیشتری برخوردارند و هر چه موانع یا مزاحمت‌ها را کمتر پیش‌بینی کنند، باید کنترل ادراک شده آنان بر رفتار بیشتر باشد. نظریه رفتار طرح‌ریزی شده به طور مستقیم با مقدار کنترلی که شخص عملاً در موقعیت مفروض دارد، کاری ندارد؛ در عوض تأثیرات احتمالی کنترل رفتاری ادراک شده بر نیت به اهداف رفتاری را در نظر می‌گیرد. در حالی که نیت اساساً میل فرد را به عملی کردن رفتار مفروض منعکس می‌کند، کنترل ادراک شده احتمالاً بعضی از محدودیت‌های واقعیت‌گرایانه را که ممکن است موجود باشند به‌شمار می‌آورد (آیزن، ۱۳۷۴: ۱۸۳؛ Schooten & Glopper, 2002)

دو جنبه مهم این نظریه عبارت‌اند از: این نظریه فرض را بر این می‌دارد که کنترل رفتاری ادراک شده به طور ضمنی از دلالت‌های انگیزشی نیت برخوردار است. افرادی که باور دارند نه از منابع و نه از فرصت‌های لازم برای انجام رفتار خاصی برخوردارند، نامحتمل است برای پرداختن به رفتار - حتی اگر نگرش مطلوب به آن داشته و بر این باور باشند که اشخاص دیگر مهم رفتار آنان را تأیید خواهند کرد - نیت‌های رفتاری قوی داشته باشند. بنابراین، انتظار می‌رود پیوند بین کنترل رفتاری ادراک شده و نیت، بدون وساطت نگرش و هنجار ذهنی به وجود آمده باشد (آیزن، ۱۳۷۴: ۱۸۳). دومین جنبه قابل توجه، امکان پیوند مستقیم بین کنترل رفتاری ادراک شده و رفتار است. اغلب، انجام دادن رفتاری نه فقط به انگیزش، بلکه به کنترل کافی بر رفتار مورد نظر نیز وابسته است. بنابراین کنترل رفتاری ادراک شده در آن حدی که کنترل واقعی را با درجه‌ای از دقت منعکس می‌کند، می‌تواند به پیش‌بینی رسیدن به هدف مستقل از نیت

رفتاری کمک کند. به بیان دیگر، کنترل رفتاری ادراک شده می‌تواند از طریق نیات به طور غیرمستقیم بر رفتار تأثیر بگذارد. همچنین می‌توان از آن به طور مستقیم برای پیش‌بینی رفتار استفاده کرد؛ زیرا جانشینی نسبی برای مقدار کنترل واقعی به‌شمار می‌آید. البته در بعضی موقعیت‌ها، کنترل رفتاری ادراک شده واقعیت‌گرایانه نیست؛ برای مثال زمانی که فرد اطلاعات کمی درباره رفتار دارد، یا وقتی که ضرورت‌ها یا منابع قابل دسترس تغییر یافته‌اند، یا زمانی که عناصر جدید و ناآشنا وارد موقعیت شده‌اند. در این شرایط، شاخص کنترل رفتاری ادراک شده ممکن است چیز اندکی را به دقت پیش‌بینی رفتار اضافه کند (همان، ۱۸۴). انتظار می‌رود پیوند بین کنترل رفتاری ادراک شده و رفتار، زمانی بروز کند که بین ادراکات مربوط به کنترل و کنترل واقعی فرد بر رفتار تطابقی وجود داشته باشد. البته در این پژوهش این جنبه بررسی نشده است.

بنابراین با توجه به نظریه رفتار طرح‌ریزی شده، برای سنجش نگرش جوانان نسبت به رفتار خواندن رمان جدی، لازم است سایر تعیین‌کننده‌های رفتاری نیز شناسایی شوند. این عوامل عبارت‌اند از: متغیر هنجار ذهنی و متغیر کنترل رفتاری ادراک شده. هر سه این متغیرها باورهای مربوط به رفتار خواندن یا همان نیت خواندن را تشکیل می‌دهند. متغیر نیت خواندن از یک سو از این متغیرها تأثیر می‌پذیرد و از سوی دیگر بر متغیر وابسته اصلی یعنی میزان خواندن رمان جدی تأثیر می‌گذارد.

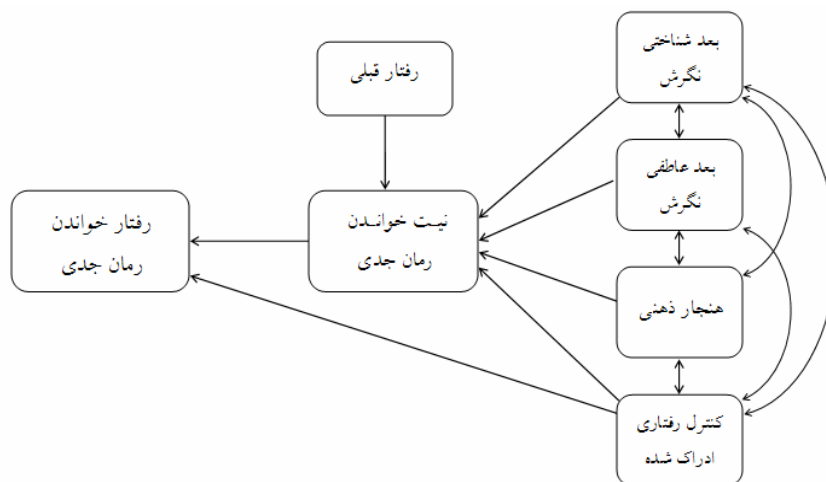
بنابراین، فرضیه اصلی که باید مورد آزمون قرار گیرد عبارت است از: هر چه باورهای مربوط به خواندن رمان جدی (نیت خواندن) مطلوب‌تر باشد، احتمال شکل‌گیری رفتار خواندن رمان جدی بیشتر خواهد شد. این فرضیه چنین مفهوم‌سازی شده است: باورهای مربوط به هر رفتار از جمله رفتار خواندن بر اساس سه دسته عوامل تعیین می‌شود. عامل اول که همان نگرش به خواندن رمان جدی است، با نیت انجام این رفتار پیوند تنگاتنگی دارد. نگرش به خواندن، واکنش شخص به عمل خواندن است. این واکنش را می‌توان از طریق پاسخ‌های افراد به موضوع نگرش (در اینجا خواندن رمان جدی) استنباط کرد که به دو دسته تقسیم می‌شود: ۱. عنصر شناختی: همه تفکراتی را دربرمی‌گیرد که فرد درباره خواندن رمان دارد. منشأ این تفکرات ارزیابی از موضوع بر مبنای واقعیت‌های موجود است که به‌عنوان پاسخ‌های

ادراکی دربارهٔ نتایج کارکردی / منفعتی خواندن رمان جدی عملیاتی می‌شود. ۲. عنصر عاطفی: احساسات و عواطفی را شامل می‌شود که افراد دربارهٔ موضوع نگرش (خواندن رمان جدی) دارند و به‌عنوان ارزیابی باورهای بازتاب‌داده‌شدهٔ عنصر شناختی عملیاتی می‌شود.

متغیر دوم یعنی هنجار ذهنی، عقایدی را دربرمی‌گیرد که دیگران مهم فکر می‌کنند شخص باید انجام دهد. هنجار ذهنی همان تجربه‌هایی است که در جریان اجتماعی شدن در خانه یا در طول دوران تحصیل فراگرفته می‌شود. بنابراین، این عقاید چه به صورت مستقیم و چه غیرمستقیم به خواندن مربوط می‌شود. برای مثال فردی ممکن است این باور را داشته باشد: خانواده‌اش فکر می‌کنند او باید به‌عنوان یک فعالیت فراغتی، رمان بخواند.

متغیر سوم یا همان کنترل رفتاری ادراک‌شده به شناخت برخی محدودیت‌های واقع‌گرایانه می‌پردازد و عواملی را مشخص می‌کند که در تسهیل یا بازداری رفتار قصدشده دخالت دارند. برای مثال، شخصی به خواندن رمان جدی علاقه دارد؛ اما نمی‌داند چه کتاب‌هایی در این زمینه وجود دارد و یا فرصت کافی برای انجام این کار ندارد.

بر اساس مفاهیمی که ذکر شد، مدل تحلیلی پژوهش این‌گونه ترسیم می‌شود:

شکل ۱: مدل نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده

روش تحقیق

در این پژوهش، روش پیمایش مقطعی^{۱۲} با دو هدف توصیف (نشان دادن تصویری از شرایط پدیده مورد بررسی برای شناخت بیشتر شرایط موجود در نمونه) و تبیین (یافتن روابط بین متغیرهای مستقل و وابسته و تلاش در جهت تبیین تغییرات متغیر وابسته با توجه به متغیرهای مستقل) به کار گرفته شده است.

جامعه آماری پژوهش، شامل تمام دانشجویان دانشگاه تهران در سال تحصیلی ۱۳۸۷-۱۳۸۸ در تمام دوره‌هاست. برای نمونه‌گیری هم از شیوه نمونه‌گیری با احتمال متناسب با حجم^{۱۳} (PPS) استفاده شده است. با استفاده از این روش، حجم نمونه ۳۹۳ نفر محاسبه شده و سپس متناسب با تعداد دانشجویان در هر دانشکده، نمونه‌گیری جداگانه انجام شده است.

ابزار اندازه‌گیری، پرسش‌نامه است. بر اساس چارچوب نظری تحقیق و با توجه به پژوهش‌های معتبر انجام شده در این زمینه، شاخص‌هایی طراحی و برای هر شاخص، گویه‌هایی در نظر گرفته شده است. به این ترتیب، پرسش‌نامه اولیه تدوین شده و در دو مرحله با حجم نمونه ۴۰ نفر مورد پیش‌آزمون قرار گرفته است. با توجه به نتایج به دست آمده از پیش‌آزمون و مشورت با صاحب‌نظران، اصلاحاتی در پرسش‌نامه انجام شده و سرانجام ویرایش نهایی آن مورد استفاده قرار گرفته است. پرسش‌نامه نهایی شامل ۷۸ سؤال است.

برای تأیید اعتبار صوری گویه‌ها، علاوه بر به کارگیری پرسش‌نامه‌های پژوهش‌های معتبر خارجی، این گویه‌ها در اختیار برخی صاحب‌نظران علوم اجتماعی و نیز مورد تأیید آن‌ها قرار گرفته است. برای به دست آوردن میزان روایی، گویه‌ها بر اساس مبنای نظری پژوهش ادغام شده و در نهایت برای سنجش نگرش جوانان نسبت به خواندن رمان جدی، هفت مقیاس ساخته شده است. میزان آلفای کرونباخ که بر میزان پایایی گویه‌های هر مقیاس دلالت دارد، برای مقیاس نگرش شناختی ۰,۶۹، مقیاس نگرش

عاطفی ۰,۷۰، مقیاس هنجار ذهنی ۰,۸۷، مقیاس کنترل رفتاری ادراک شده ۰,۵۱، مقیاس رفتار قبلی ۰,۴۰ و مقیاس نیت خواندن ۰,۷۴، به دست آمده است. آلفای کرونباخ متغیر مستقل یعنی رفتار خواندن رمان جدی ۰,۷۸، به دست آمده که نشان دهنده هماهنگی و سازگاری بالا میان اجزای متغیر است.

یافته‌های تحقیق

توصیف ابعاد و شاخص‌های نگرش

بر اساس مدل نظری پژوهش، هفت بعد بررسی شده است (جدول ۱). شاخص‌های بعد شناختی نگرش، بعد عاطفی نگرش، هنجار ذهنی، کنترل رفتاری ادراک شده، رفتار قبلی و نیت خواندن متغیرهای مستقل است و شاخص میزان خواندن رمان جدی متغیر وابسته به شمار می‌رود. هر بعد نیز از ترکیب چند گویه تشکیل شده است.

۱. بعد شناختی نگرش: این شاخص از پانزده گویه تشکیل شده است. بیشترین فراوانی مربوط به جمع پاسخ‌گویانی است که در حد زیادی این بعد را پذیرفته‌اند (۲۷۷ نفر از ۳۶۲ نفری که جزء پاسخ‌دهندگان بوده‌اند). در مجموع ۸۵ درصد پاسخ‌گویان در حد زیاد و بسیار زیاد نظر مثبت داشته‌اند. از این پاسخ‌ها می‌توان چنین نتیجه گرفت که باور (شناخت) دانشجویان دانشگاه تهران درباره خواندن رمان جدی، مثبت است.

۲. بعد عاطفی نگرش: این شاخص نیز از پانزده گویه تشکیل شده است. در اینجا نیز ۷۱ درصد از مجموع ۳۷۰ نفر در حد زیاد و بسیار زیاد نظر مثبت خود را در مورد این شاخص اعلام کرده‌اند. پیوستگی این بعد با بعد شناختی نگرش کاملاً مشخص است.

۳. شاخص هنجار ذهنی: این شاخص با داشتن هشت گویه، یکی دیگر از متغیرهای مستقل است. در اینجا نیز بیشترین فراوانی از مجموع ۳۸۱ نفر مربوط به پاسخ‌گویانی است که در حد زیاد و بسیار زیاد با این شاخص موافق بوده‌اند (۸۰ درصد).

۴. شاخص کنترل رفتاری ادراک شده: این شاخص جزء متغیرهای مستقلی است که بر نیت خواندن تأثیر می‌گذارد. از آنجایی که فقط کسانی به این سؤال پاسخ داده‌اند که به خواندن رمان جدی علاقه داشته‌اند، تعداد نمونه به ۲۲۱ نفر کاهش پیدا کرده است. در اینجا بیشترین فراوانی مربوط به پاسخ‌گویانی است که نظر بینابینی داشته‌اند.
۵. شاخص رفتار قبلی: متغیر رفتار قبلی از شش گویه تشکیل شده است. این متغیر به بررسی تجربه خواندن فرد در گذشته می‌پردازد. ۶۳ درصد پاسخ‌گویان از مجموع ۳۵۷ نفر، تجربه قبلی رفتار خواندن را داشته‌اند.
۶. شاخص نیت خواندن: این شاخص از نه گویه تشکیل شده است. بیشترین فراوانی مربوط به کسانی است که با این شاخص در حد زیاد موافق بوده‌اند. در مجموع ۳۷۴ نفر به این گویه پاسخ داده‌اند.
۷. شاخص میزان خواندن رمان جدی: این متغیر با دو گویه سنجیده شده است. بیشترین فراوانی مربوط به کسانی است که گزینه «گاهی» را انتخاب کرده‌اند.

جدول ۱: درصد فراوانی معتبر ابعاد و شاخص‌ها

میزان خواندن	رفتار قبلی	تبت خواندن	ابعاد نگرش به خواندن				بسیار کم	دادها
			کنترل رفتاری	هنجار ذهنی	بعد عاطفی	بعد شناختی		
۱۵.۲	اصلاً	وجود دارد	۰.۳	۰.۹	۰.۳	۰.۰	۰.۰	کم
۲۹.۱	بندرت	وجود ندارد	۸.۳	۴۱.۶	۴.۷	۰.۸	۰.۳	تا حدی
۳۴.۰	گاه‌گاه		۳۰.۷	۵۱.۱	۱۴.۲	۲۳.۵	۷.۲	زیاد
۲۱.۷	اکثر اوقات یا همیشه		۵۲.۱	۶.۳	۵۰.۷	۶۵.۹	۷۶.۵	بسیار زیاد
			۸.۶		۳۰.۲	۹.۷	۱۶.۰	جمع کل
۱۰۰.۰			۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

آزمون فرضیات

شش فرضیه اول به رابطه معنادار متقابل میان متغیرهای مستقل یعنی بعد شناختی نگرش، بعد عاطفی نگرش، هنجار ذهنی و کنترل رفتاری ادراک شده پرداخته‌اند. اما فرضیات بعدی جهت‌دار هستند و تأثیر این متغیرهای مستقل را بر متغیر وابسته سنجیده‌اند. سطح سنجش همگی متغیرها فاصله‌ای است؛ بنابراین به منظور تفسیر رابطه این متغیرها از ضریب I پیرسون، که ضریب همبستگی خطی است، استفاده شده و به سنجش وجود، شدت و جهت رابطه بین متغیرها پرداخته شده است (جدول ۲).

جدول ۲: آزمون فرضیات

شدت همبستگی	معناداری	
۰,۴۲۵	۰,۰۰۰	رابطه میان بعد شناختی و بعد عاطفی نگرش
۰,۴۷۷	۰,۰۰	رابطه میان بعد شناختی نگرش و متغیر هنجار ذهنی
—	۰,۱۳	رابطه میان بعد شناختی نگرش و متغیر کنترل رفتاری ادراک شده
۰,۴۳۲	۰,۰۰۰	رابطه میان بعد عاطفی نگرش و متغیر هنجار ذهنی
—	۰,۷۱	رابطه میان بعد عاطفی نگرش و متغیر کنترل رفتاری ادراک شده
—	۰,۸۴	رابطه میان متغیر هنجار ذهنی و متغیر کنترل رفتاری ادراک شده

۰,۳۸۷	۰,۰۰۰	رابطه میان مطلوبیت شناخت افراد نسبت به خواندن رمان جدی و نیت خواندن
۰,۵۱	۰,۰۰۰	رابطه میان مطلوبیت احساسات افراد نسبت به خواندن رمان جدی و نیت خواندن
۰,۵۵	۰,۰۰۰	رابطه میان مثبت بودن باور شخص نسبت به فشار اجتماعی بر رفتار خواندن و نیت خواندن
—	۰,۱۳	رابطه میان درک افراد از عوامل بازدارنده یا تسهیل کننده خواندن و نیت خواندن
۰,۲۳	۰,۰۰۰	رابطه مثبت میان رفتار قبلی خواندن و نیت خواندن
۰,۴۵۷	۰,۰۵	رابطه میان مطلوبیت باورهای مربوط به خواندن رمان جدی (نیت خواندن) و رفتار خواندن

سنجش میزان خواندن رمان جدی بر حسب متغیرهای زمینه‌ای: برای بررسی رابطه میان متغیر وابسته میزان خواندن رمان جدی و متغیرهای زمینه‌ای (جنس، سن، وضعیت تأهل، محل تولد، دانشکده، مقطع تحصیلی، معدل و پایگاه اقتصادی اجتماعی) از آزمون بررسی تفاوت میانگین‌ها (آزمون T و تحلیل واریانس یک‌طرفه) استفاده شده است. نتایج به‌دست آمده، فرضیه تفاوت میانگین میزان خواندن رمان جدی را بین متغیرهای جنس، سن، وضعیت تأهل، محل تولد، مقطع تحصیلی و معدل رد می‌کند؛ چرا که میزان Sig. بیشتر از ۰,۰۵ است و میانگین میزان خواندن رمان جدی فقط بر حسب دانشکده و پایگاه اقتصادی اجتماعی متفاوت است.

آزمون چندمتغیری: متغیر وابسته پژوهش، خواندن رمان جدی است و متغیرهای مستقل عبارت‌اند از: بعد شناختی نگرش، بعد عاطفی نگرش، متغیر هنجار ذهنی، متغیر کنترل رفتاری ادراک شده، متغیر رفتار قبلی و متغیر نیت خواندن. میزان همبستگی متغیر وابسته، یعنی خواندن رمان جدی با ترکیب خطی متغیرهای مستقل بعد شناختی نگرش، بعد عاطفی نگرش، متغیر هنجار ذهنی، متغیر کنترل رفتاری ادراک شده، متغیر رفتار قبلی و متغیر نیت خواندن برابر ۰,۵۴ و ضریب تعیین آن ۰,۲۹ است؛ یعنی میزان واریانس متغیر میزان خواندن رمان جدی که از طریق متغیرهای موجود در تحلیل تبیین شده، معادل ۲۹ درصد است (جدول ۳).

جدول ۳: جدول ضرایب تأثیر در رگرسیون چندمتغیره

میزان خطا	T	ضریب تأثیر استاندارد شده Beta	ضریب تأثیر استاندارد نشده		
			خطای استاندارد	B	
.۲۴۵	-۱,۱۶۷		.۸۰۱	-.۹۳۵	ضریب ثابت
.۵۷۴	-.۵۶۳	-.۰۴۵	.۱۷۲	-.۰۹۷	بعد شناختی
.۱۱۵	۱,۵۸۳	.۱۳۱	.۱۴۴	.۲۲۸	نگرش
.۰۰۶	۲,۷۹۷	.۲۴۹	.۱۱۳	.۳۱۷	بعد عاطفی نگرش
.۴۱۰	-۱۸۲۵	-.۰۴۵	.۱۱۱	.۰۹۲	هنجار ذهنی
.۰۰۴	۲,۹۱۴	.۲۰۲	.۰۹۷	.۲۸۴	کنترل رفتاری
.۰۲۶	۲,۲۴۲	.۲۰۱	.۱۲۰	.۲۶۸	ادراک شده رفتار قبلی نیت خواندن

متغیر وابسته: میزان خواندن رمان جدی

در جدول ضرایب متغیرهای مستقل با توجه به ستون معناداری (Sig.) ملاحظه می‌شود که متغیرهای هنجار ذهنی، رفتار قبلی و نیت خواندن معنادار هستند و بقیه متغیرهای مستقل (بعد شناختی نگرش، بعد عاطفی نگرش، کنترل رفتاری ادراک شده) معنادار نیستند. ضریب پیش‌بینی تغییرات متغیر هنجار ذهنی ۰,۳۱، متغیر رفتار قبلی ۰,۲۸ و متغیر نیت خواندن معادل ۰,۲۶ است که تغییرات متغیر وابسته میزان خواندن رمان جدی را به وسیله این شاخص‌ها پیش‌بینی می‌کند. سهم و میزان اثر متغیر هنجار ذهنی بر میزان خواندن رمان جدی ۰,۲۴، متغیر رفتار قبلی ۰,۲۰ و متغیر نیت خواندن معادل ۰,۲۰ است.

تحلیل مسیر: برای انجام تحلیل مسیر، بر اساس مدل تحلیلی پژوهش، از آزمون رگرسیون چندمتغیره استفاده شده است که به نتایج آن در قسمت قبلی اشاره شد. بر اساس میزان Sig، فقط سه متغیر معنادارند؛ یعنی t معنادار بودن متغیرهای هنجار

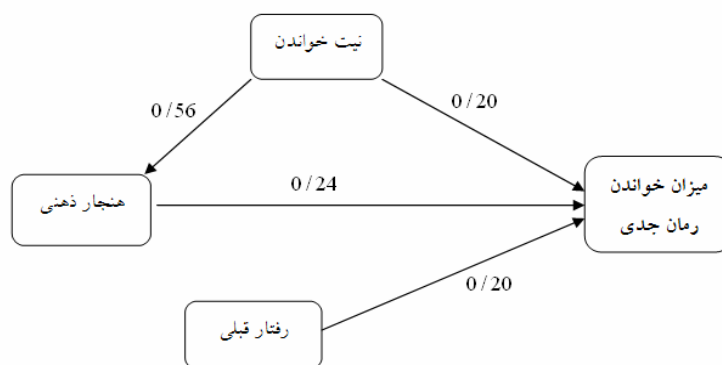
ذهنی، رفتار قبلی و نیت خواندن زیر پنج درصد است و t معنادار بودن متغیرهای بعد شناختی نگرش، بعد عاطفی نگرش و هنجار ذهنی بالای ۵ درصد است؛ بنابراین این متغیرها از تحلیل حذف شده‌اند. در مرحله بعد، متغیر هنجار ذهنی - که بیشترین بتا را داراست - به عنوان متغیر وابسته و متغیرهای رفتار قبلی و نیت خواندن به عنوان متغیرهای مستقل وارد تحلیل رگرسیونی شده‌اند که نتیجه در جدول شماره چهار آمده است.

جدول ۴. جدول ضرایب تأثیر در تحلیل مسیر

میزان خطا	T	ضریب تأثیر استاندارد شده	ضریب تأثیر استاندارد نشده		
		Beta	خطای استاندارد	B	
.۰۰۰	۱۲.۰۸۲		.۱۷۰	۲.۰۵۳	ضریب ثابت
.۹۵۳	-.۰۶۰	-.۰۰۳	.۰۶۱	-.۰۰۴	رفتار قبلی
.۰۰۰	۱۲.۰۲۳	.۵۶۴	.۰۴۷	.۵۶۹	نیت خواندن

متغیر وابسته: هنجار ذهنی

همان گونه که ملاحظه می‌شود فقط t متغیر نیت خواندن زیر پنج درصد و معنادار است. اکنون که فقط یک متغیر معنادار شده، می‌توان نمودار را رسم کرد تا آثار مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته مشخص شود. همان گونه که در مدل تحلیل مسیر (شکل ۲) نیز مشاهده می‌شود، متغیر هنجار ذهنی بیشترین تأثیر را بر رفتار خواندن داشته است. متغیر نیت خواندن و رفتار قبلی تقریباً به یک اندازه بر میزان خواندن رمان جدی تأثیر داشته‌اند. به جز این آثار مستقیم، متغیر نیت خواندن بر هنجار ذهنی نیز تأثیرگذار است و از این راه به طور غیرمستقیم نیز بر رفتار خواندن تأثیر می‌گذارد.

شکل ۲: مدل تحلیل مسیر

نتیجه گیری

در این پژوهش علاوه بر سنجش نگرش جوانان به خواندن رمان جدی، سایر عوامل مؤثر بر رفتار خواندن رمان جدی نیز شناسایی شده است. دستاوردهای تحقیق گویای این است که نگرش دانشجویان دانشگاه تهران نسبت به خواندن رمان جدی مثبت است. بر اساس نظریه رفتار ریزی شده، از میان عواملی که بر رفتار خواندن اثرگذارند، علاوه بر نگرش، تأثیر متغیر هنجار ذهنی، کنترل رفتاری ادراک شده، نیت خواندن و همچنین متغیر رفتار قبلی بر میزان خواندن رمان جدی سنجیده شده است. از میان این متغیرها، متغیر هنجار ذهنی، رفتار قبلی و نیت خواندن توانستند رفتار خواندن را پیش بینی کنند. البته سهم این پیش بینی چندان بالا نیست. عوامل متعددی می تواند نحوه اثرگذاری و یا عدم تأثیر این متغیرها را نشان دهد که به طور جداگانه هر یک از آن‌ها بررسی شده است:

نگرش نسبت به رفتار: شاید علت اصلی اینکه نگرش‌ها مورد مطالعه قرار می‌گیرند این باشد که نگرش‌ها موجب رفتار می‌شوند. این فرض در بسیاری از تحقیقات به اثبات رسیده است؛ اما در مواردی هم این رابطه مشاهده نشده است. در این پژوهش نیز رابطه‌ای دال بر پیش‌بینی رفتار توسط نگرش‌ها مشاهده نشده است. این عدم

پیش‌بینی می‌تواند دلایل مختلفی داشته باشد که با توجه به دیدگاه صاحب‌نظران در این زمینه به چند مورد از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. یک دلیل برای ارتباط ضعیف میان نگرش و رفتار ممکن است فقدان همسازی دو ابزار اندازه‌گیری باشد. اگر از یک‌سو هر دو ابزار اندازه‌گیری نگرش و رفتار از نظر میزان درجه اختصاصی بودن در اندازه‌گیری معیارها توافق داشته باشند (اصل تطابق) و از سوی دیگر برای سنجش نگرش و رفتار سؤالات متعددی طرح شود (اصل تراکم)، متغیر نگرش بیشتر و بهتر می‌تواند رفتار را پیش‌بینی کند (بهرنر و وانک، ۱۳۸۴: ۲۵۶). هر چند در این پژوهش تلاش شد تا این اصول رعایت شود، باز هم نواقصی به چشم می‌خورد که می‌تواند از عللی باشد که باعث شده ابعاد شناختی و عاطفی نگرش نتوانند رفتار خواندن رمان جدی را پیش‌بینی کنند. از جمله یکی اینکه هر چند بین ابزار نگرش و ابزار رفتار خواندن رمان جدی همسازی هست، پژوهشگر به این فرض رسیده که پاسخ‌گویان نگرش کلی خود را به خواندن رمان بیان کرده‌اند و از آنجایی که این افراد در زمان جمع‌آوری اطلاعات دانشجو بوده‌اند، این امکان هست که رفتار خواندن خود را فقط در این برهه ابراز کرده‌اند. به عبارت دیگر، از یک‌سو نگرش کلی خود را به خواندن رمان جدی و از سوی دیگر رفتار اختصاصی خواندن رمان جدی را در چند سال اخیر بیان کرده‌اند. از دیگر نواقصی که ممکن است از علل عدم پیش‌بینی رفتار خواندن توسط نگرش‌ها باشد این است که هدف اصلی در این پژوهش، سنجش نگرش‌ها و بررسی سایر عوامل مؤثر بوده است. بنابراین، به دلیل پرداختن به این هدف و حجم بالای مطالب، امکان بررسی همه‌جانبه رفتار خواندن وجود نداشته و با سؤالات محدود به سنجش این رفتار اقدام شده است؛ در صورتی که نگرش به خواندن رمان جدی به وسیله گویه‌های متعددی سنجیده شده است. نتیجه این تفاوت در دو ابزار اندازه‌گیری، رعایت نکردن اصل تراکم بوده است.

۲. از دیگر عواملی که ممکن است پیش‌بینی رفتار توسط نگرش را تحت‌تأثیر قرار دهد، متغیرهای تعدیل‌کننده است. این متغیرها شامل متغیرهای فردی، موقعیتی و رفتاری هستند. پژوهش‌های زیادی برای شناسایی تأثیر این متغیرها انجام شده

است. اما در این پژوهش، این متغیرها بررسی نشده‌اند و دلیل آن، فقدان چارچوب مفهومی و حتی طبقه‌بندی‌ای از عوامل شخصی، موقعیتی و رفتاری بوده است. امکان دارد با بررسی این متغیرها به نتایج بهتری از پیش‌بینی رفتار توسط نگرش‌ها رسید.

۳. در تحقیقی که با استفاده از نظریه سرمایه فرهنگی بورديو در سال ۱۹۹۹م انجام شد، استاکمنز به این نتیجه رسید که اگر تأثیر متغیرهای مردم‌نگاری اجتماعی (مانند سن، جنس و...) و متغیر اوقات فراغت بر نگرش به خواندن کنترل شود، پیش‌بینی رفتار خواندن بهبود می‌یابد. در این مقاله، تأثیر متغیر اوقات فراغت سنجیده نشده است و همچنین به دلیل تشابه سنی پاسخ‌گویان، متغیرهای زمینه‌ای تأثیر چندانی نداشته‌اند.

هنجار ذهنی: در پیش‌بینی رفتار خواندن، متغیر هنجار ذهنی بیشترین سهم را داشته است. تأثیر این متغیر در پیش‌بینی رفتار خواندن، قابل تأمل است. در نظریه عمل عقلانی هم فرض شده است که در برخی موارد ملاحظات هنجاری بیش از ملاحظات نگرشی بر نیت خواندن تأثیرگذارند. به نظر پاسخ‌گویان این پژوهش، دیگران مهم، رفتار خواندن رمان جدی را تا حد زیادی تأیید می‌کنند و پاسخ‌گویان بر اساس این تأیید، این رفتار را از خود بروز می‌دهند. در تبیین این مسئله باید به این نکته اشاره کرد که در ایران مطالعه و خواندن کتاب از مطلوبیت اجتماعی بالایی برخوردار است. این مطلوبیت اجتماعی برخاسته از نظر افراد تأثیرگذار مانند خانواده، دوستان، رسانه‌های جمعی و مواردی از این قبیل است. از این‌رو بدیهی است که نظر مثبت اجتماع و دیگران مهم به خواندن و مطالعه، بر تمایل فرد و اقدام به عمل در او مؤثر باشد.

کنترل رفتاری ادراک‌شده: این متغیر وقتی می‌تواند بر رفتار تأثیرگذار باشد که کنترل ادراک‌شده افراد بر رفتار بیشتر باشد؛ یعنی اینکه افراد درک و شناخت بالایی از عوامل تسهیل‌کننده یا دشوارکننده رفتار داشته باشند و در صورت تمایل به انجام دادن رفتار، بتوانند بر دشواری‌های آن پیروز شوند و یا از عوامل تسهیل‌کننده رفتار کمک بگیرند. در این پژوهش، پاسخ‌گویان یا درک پایینی از کنترل بر این عوامل داشته‌اند و یا در حد

متوسطی کنترل ادراک شده‌ای بر رفتار داشته‌اند. عدم پیش‌بینی رفتار خواندن توسط این متغیر هم از این مسئله نشئت می‌گیرد.

رفتار قبلی: بخشی از رفتار خواندن توسط این متغیر پیش‌بینی شده است. در نظریه‌های مربوط به رفتار، رفتارهایی که در گذشته انجام شده و یا تجربه‌هایی که فرد از این رفتار دارد، بر باورهای مربوط به رفتار فعلی او تأثیر می‌گذارد؛ به این ترتیب بر رفتار خواندن تأثیر غیرمستقیمی دارد. در این پژوهش، تأثیر این متغیر بر رفتار خواندن، مستقیم و بدون واسطه بوده است. یکی از نکات درخور ذکر این است که در ایران میزان آشنایی با کتاب و به‌ویژه رمان کم است. فردی که تجربه قبلی از خواندن رمان جدی دارد، علاوه بر تجربه مستقیم، آشنایی و دسترسی بیشتری هم به این کتاب‌ها دارد. بالطبع، تجربه مستقیم و قابلیت دسترسی میزان انجام دادن رفتار را بیشتر می‌کند، فرد را بیشتر در مواجهه با این رفتار قرار می‌دهد و به دنبال آن شخص می‌تواند بیشتر عمل خواندن را انجام دهد.

نیت خواندن: علاوه بر رابطه مستقیمی که میان نیت خواندن و رفتار خواندن در این پژوهش مشاهده شد، این متغیر از طریق متغیر هنجار ذهنی نیز بر رفتار خواندن تأثیر غیرمستقیمی دارد. پیش‌بینی مستقیم رفتار خواندن رمان جدی از طریق باورهای مربوط به این رفتار ضعیف است؛ برخی از دلایل آن به این شرح است:

۱. نیت تا فراهم شدن زمان و فرصت مناسب برای تبدیل آن‌ها به عمل، به صورت گرایش‌های رفتاری باقی می‌مانند (آیزن، ۱۳۷۴: ۱۶۰). یکی از عواملی که باعث به‌وجود آمدن رابطه ضعیف میان نیت و رفتار خواندن شده، ممکن است نبود فرصت و زمان مناسب برای خواندن باشد. این تصور از آنجا ناشی می‌شود که در جامعه کنونی و به‌ویژه کلان‌شهرها، افراد فرصت فراغت چندانی برای خواندن رمان جدی ندارند. داشتن نگرش مثبت به خواندن نیز این نکته را تأیید می‌کند: با اینکه جوانان برای تبدیل این باور به عمل تلاش نمی‌کنند، خواندن رمان جدی فقط در حد گرایش‌های رفتاری باقی مانده است.

۲. در فواصل کوتاه بین نیت و رفتار هم‌بستگی‌های قوی‌تری از فواصل زمان طولانی مشاهده می‌شود (همان، ۱۶۳). خواندن رمان جدی یکی از فعالیت‌هایی است که در

زمان‌های آزاد یا به عبارتی اوقات فراغت انجام می‌شود. معمولاً دانشجویان گروهی هستند که اوقات فراغتشان محدود به تعطیلات دانشگاهی است. بنابراین، بین تمایل به خواندن و رفتار خواندن فواصل طولانی ایجاد می‌شود و همین امر می‌تواند یکی از دلایل هم‌بستگی ضعیف میان نیت و رفتار خواندن باشد. درباره تأثیر متغیر نیت خواندن بر هنجار ذهنی باید گفت متغیر هنجار ذهنی، خود به دو متغیر دیگر قابل تجزیه است:

- باور هنجاری: انتظار آنکه رفتاری خاص از سوی دیگر افراد مهم گروه چگونه ارزیابی می‌شود.

- انگیزه فرد برای برآوردن انتظارات دیگران.

بر اساس این دو قسمت از متغیر هنجار ذهنی، می‌توان تأثیر تمایلات رفتاری یا همان نیت خواندن را چنین تبیین کرد: تمایل مطلوب به خواندن از سوی پاسخ‌گو و نظر مثبت اجتماع به خواندن موجب می‌شود تا انگیزه فرد برای برآوردن انتظارات دیگران نسبت به خواندن رمان جلدی تقویت شود و در نهایت به رفتار خواندن بینجامد.

در جمع‌بندی نهایی باید به این نکته اشاره کرد که در پژوهش‌هایی که تا کنون درباره رابطه نگرش و رفتار بر اساس نظریه عمل عقلانی و نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده انجام شده است، معمولاً بخش زیادی از رفتار توسط نگرش‌ها پیش‌بینی می‌شود. در این نظریه‌ها فرض شده که متغیرهایی مانند جمعیت‌شناختی و یا میزان اوقات فراغت بر رفتار تأثیر مستقیمی ندارند و فقط می‌توانند بر نگرش‌های افراد اثرگذار باشند. اما با توجه به پیش‌بینی محدود رفتار خواندن در این پژوهش، جا دارد به تأثیر این متغیرها بیشتر توجه شود.

پی‌نوشت‌ها

1. Zimbardo & Leippe
2. Behavior
3. Attitude Toward the Behavior
4. Subjective Norm
5. Sapp & Harrod

6. Social Acceptability
7. Shibutani
8. Generalized Reference Group
9. Ziche & Kromka
10. Hruschka
11. Planned
12. Cross-Sectional
13. Probability Proportionate to Size

منابع

- آیزن، ایساک. (۱۳۷۴). *نگرش‌ها، شخصیت و رفتار*. ترجمه جعفر نجفی‌زند. تهران: دانا.
- اینهایم، ا. ان. (۱۳۶۹). *طرح پرسشنامه و سنجش نگرش‌ها*. ترجمه مرضیه کریم‌نیا. مشهد: آستان قدس رضوی.
- بهنر، جرد و میکائیل وانک. (۱۳۸۴). *نگرش‌ها و تغییر آن‌ها*. ترجمه علی مهداد. تهران: جنگل.
- رفیع‌پور، فرامرز. (۱۳۷۳). *سنجش گرایش روستائیان نسبت به جهاد سازندگی*. تهران: مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.
- کریمی، یوسف. (۱۳۷۹). *نگرش و تغییر نگرش*. تهران: ویرایش.
- Fishbein, M. and I. Ajzen. (1975). *Beliefs, attitudes, intention and behavior: An introduction to theory and research*. MA: Addison-Wesley.
- Mia Stokmans, J. W. (1999). "Reading attitude and its effect on leisure time reading". *Poetics* 26. PP. 245-261.
- Schooten, van and E. de Gloppe. (2002). "The relation between attitude toward reading adolescent literature and literary reading behavior". *Poetics* 30. PP. 169-194.
- _____ (2004). "Development of attitude toward reading adolescent literature and literary reading behavior". *Poetics* 32. PP. 343-386.